

Van Vis naar Graan naar Maan naar Bestaan

Als juryvoorzitter voor de Cruquius Penning 2019 ben ik gevraagd om iets over “Haarlemmermeer 2030” te vertellen: welke maatregelen nemen we, in 2030, om Haarlemmermeer toekomstbestendig te maken? Natuurlijk kan ik nu de gebruikelijke instrumenten aanreiken: die zijn inmiddels bekend. Ze komen bijna dagelijks voorbij, in allerlei verschillende contexten. Ik vraag me alleen sterk af of we het wel over die concrete maatregelen moeten hebben. Is het niet belangrijker om te praten over de houding en de visie van waaruit we voor specifieke maatregelen kiezen?

Dat betekent niet dat het niet belangrijk is om na te denken over toekomstbestendigheid. Integendeel: de vraag naar toekomstbestendigheid is een vraag die iedere gemeente in Nederland zich zou moeten stellen. Alleen: om concrete maatregelen te treffen met het oog op de toekomst, zul je enigszins op de hoogte moeten zijn van die toekomst. Dat is helaas – of misschien gelukkig – voor eenieder maar beperkt het geval. Van één ding ben ik persoonlijk zeker: de centrale registratie voor klimaatwerklozen zal zich in geen enkele Nederlandse gemeente huisvesten. Dat zal simpelweg niet nodig zijn. Het idee van klimaatwerkloosheid is het zoveelste misverstand rondom het klimaatprobleem.

Maar terug naar onze vraag over toekomstbestendigheid: hoe kunnen we toch proberen om een antwoord op die vraag te vinden? Ik denk allereerst door bij het begin te beginnen. Voordat we het kunnen hebben over toekomstbestendigheid, moeten we eerst vaststellen waarom iets in de eerste plaats bestaat. Waarom bestaat de gemeente Haarlemmermeer? Haarlemmermeer is niet zomaar een regio in Nederland. Het is de gemeente van Schiphol Airport, wat zorgt voor de nodige *economische attractiviteit*. Daarnaast is het een gemeente met een bijzondere fysieke geschiedenis: een gemeente die zijn bestaan te danken heeft aan de *beheersing van natuurkrachten*.

Nikolaas Kruik

Nikolaas Kruik – alias Nikolaas Cruquius, geboren op 2 december 1678 – was een Nederlandse landmeter, waterbouwkundig plannenmaker en cartograaf en astronoom, die tevens als een van de grondleggers van de meteorologie geldt. Kruik voorzag een groot rampscenario voor onder andere de binnenstad van Amsterdam, in het geval dat het water van het Haarlemmermeer door grote stormen voor wateroverlast zou zorgen. Hij was overtuigd van het nut van weerkundige waarnemingen, om vast te kunnen stellen hoe Nederland tegen het dreigende geweld van de zee, storm en regen kon worden beschermd. Hij diende in 1725 bij de toenmalige provinciale regering, de Staten van Holland, een verzoek in voor financiële steun bij de oprichting een meteorologisch instituut, om de invloed van het weer op de waterstaat te kunnen meten. Ook wilde hij het Haarlemmermeer – dat steeds groter werd en steden als Amsterdam, Haarlem en Leiden begon te bedreigen – inpolderen. Daarmee was hij zijn tijd ver vooruit.

Zijn aanvraag voor een centraal instituut voor meteorologie werd afgewezen: deels omdat hij niet serieus werd genomen, deels omdat de centrale aanpak die hij bepleitte in die tijd politiek onhaalbaar was. De afzonderlijke provincies binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden wilden hun eigen autonomie juist zo veel mogelijk behouden. De verantwoordelijke overheidsinstanties negeerden Kruik's waarschuwingen daarom volledig, laat staan dat ze bereid waren om in preventieve oplossingen te investeren.

Zelfs zijn naamswijziging – van Kruik naar het gelatiniseerde Cruquius, in een poging zijn waarschuwingen meer nadruk en autoriteit te verlenen – had geen invloed op de indruk die zijn waarschuwingen maakten op de overheid.

De situatie vormde daarmee een typisch voorbeeld van een scenario (inmiddels helaas maar al te bekend) waarin gehandeld wordt vanuit politieke haalbaarheid, in plaats van vanuit urgentie.

Dat gedragspatroon, niet alleen kenmerkend voor overheden, leidt meestal tot desastreuze consequenties. Op het moment dat urgentie, actualiteit en politieke haalbaarheid samenvallen, is het namelijk vrijwel altijd te laat.

Nikolaas Cruquius was een vroeg voorbeeld van wat ik in de loop der jaren een 'voordenker' ben gaan noemen. Wie nadenkt richt zich op het verleden: wie voordent op de toekomst. Pas ongeveer 100 jaar na Cruquius' dood werd het Haarlemmermeer in 1852 eindelijk drooggemalen: nota bene met een door hem ontworpen stoomgemaal, dat destijds 's werelds grootste stoomgemaal ter wereld was. Gemaal De Cruquius, nog altijd te vinden langs de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder, werd naar hem vernoemd. Het gemaal is zelfs vandaag nog de grootste stoommachine ter wereld.

Aanleiding voor de uiteindelijke inpoldering van het Haarlemmermeer was de gedeeltelijke overstroming van Amsterdam: precies datgene waar Nikolaas Cruquius al die jaren voor had gewaarschuwd. De waterschade leidde tot enorme kosten, die volledig voorkomen hadden kunnen worden als men op tijd – en op basis van urgentie – gereageerd had. Het niet tijdig reageren op urgentie kost altijd geld, het veroorzaakt onrust en sociaal-maatschappelijke schade, en het is een pijnlijk vertoon van een gebrek aan verantwoordelijkheid – wat op zijn beurt ook weer tot politieke schade leidt.

Helaas zijn de verleiding om het handelen te baseren op actualiteit en politieke haalbaarheid in de politieke realiteit meestal te groot: een nadeel van het democratische systeem, dat overheden tot op zekere hoogte motiveert om zich te richten op de kortetermijnwensen van het eigen electoraat. Maar een overheid zonder visie is hier in het bijzonder gevoelig voor: zo'n overheid reageert vrijwel *altijd* te laat op urgentie.

De onvrijwillige stap van VIS naar GRAAN werd genomen in 1852.

Van vis naar graan, van water naar drooggemalen land, van bedreiging naar welvaart – en uiteindelijk zelfs van het water naar de lucht, want Schiphol heeft zijn grondgebied in de nabijheid van Amsterdam aan deze drooglegging te danken. Het georganiseerd beheersbaar maken van de natuur was de drijvende kracht achter deze transformatie, die in gang werd gezet ten gunste van de **bescherming van bestaande welvaart**.

In verband met onder andere verzilting en het stijgende grondwater, worden we nu plotseling geconfronteerd met de mogelijkheid van eenzelfde transformatie – maar dan in tegengestelde richting. Betekent dit dat we nu weer voor zo'n onvrijwillige maar onontkoombare keuze staan? Zijn we gedwongen om van graan weer terug naar vis te keren? Of hebben we nog steeds de mogelijkheid om andere, *vrijwillige* keuzes maken? Kortom: is het mogelijk om ons *vooruit* te blijven ontwikkelen, in plaats van *achteruit*?

John F. Kennedy

Nog eens ruwweg een eeuw later, in 1962, hield President John F. Kennedy, die de eerste astronaut naar de maan hoopte te sturen, een speech over de noodzaak voor de overheid om zichzelf missies te stellen. In een toespraak aan Rice University zei hij:

“We kiezen ervoor om nog in dit decennium naar de maan te gaan, en om andere dingen te doen. Niet omdat ze makkelijk zijn, maar omdat ze moeilijk zijn; omdat die doelstelling zal helpen om het beste van onze energie en vaardigheden te organiseren en te meten; omdat deze uitdaging er één is die we aan willen gaan, die we niet uit willen stellen, en die we van plan zijn te halen.”

Het betrof hier niet slechts een presidentiële *droom*: een voornemen zonder datum. Het betrof hier een missie mét een datum: een waarachtig presidentieel *plan*.

Zoals aangekondigd, stond binnen zeven jaar de eerste Amerikaanse astronaut op de maan, in 1969. Aan dit programma hebben 400.000 Amerikanen deelgenomen: het heeft de Amerikaanse staat omgerekend 180 Miljard euro gekost. Alle berekeningen zijn overigens te danken aan drie vrouwen, die hiervoor pas in 2015 door president Obama geëerd zijn. Mary Jackson, Katherine Johnson en Dorothy Vaughan: de menselijke computers, zoals ze binnen NASA genoemd werden.

De vrijwillige stap van de AARDE naar de MAAN werd genomen in 1969.

Dit doel werd niet alleen bereikt door de beheersing van de natuurkrachten, maar ook door het vrijwillig bestuderen en benutten van geobserveerde wetmatigheden in de natuur. Dit was een doel ter **bevordering van de welvaart**.

Het interessante van de laatste voorbereidingsvlucht, missie Apollo 8, is dat de astronauten die aan deze missie deelnamen vertrokken met het doel de maan te verkennen, maar in plaats daarvan, en geheel per ongeluk, planeet Aarde ontdekten.

De wereldberoemde, invloedrijke foto die tijdens de missie genomen werd – later “Earthrise” genoemd – is daar het bewijs van. Tot kerstavond 1968 bestonden er namelijk helemaal geen duurzaamheidsbewegingen. Deze ene foto heeft de mensheid wakker geschud, doordrongen van het feit dat wij mensen gast zijn op aarde – niet gastheer. De foto liet ons zien dat de aarde een gesloten systeem is: ze toonde ons de kwetsbaarheid van de planeet die we ons thuis noemen, en doordrong ons daarmee met nieuw begrip van de kwetsbaarheid van ons bestaan. Een historisch moment in de geschiedenis van de mensheid: een volledig nieuw perspectief.

Demonstraties, onrust in verschillende lagen van de maatschappijen en een sterk toegenomen bewustzijn wat de kwetsbaarheid van de aarde betrof, waren de directe gevolgen van de missie van president John F. Kennedy. De eerste klimaatconferentie vond plaats in 1972: een tastbaar gevolg van deze bewustzijnsverandering.

1972 was ook het jaar dat de beroemde studie "The Limits to Growth" gepubliceerd werd door de Club van Rome, één van de allereerste milieuorganisaties. Uitgangspunt van de studie was dat ons *individuele, lokale* handelen, *globale* consequenties heeft; consequenties die meestal buiten de tijdshorizon en actieruimte van het individu komen te liggen. De studie demonstreerde dit door middel van een geavanceerde computersimulatie, waarmee voorspellingen gedaan werden die – zoals later aangetoond werd – angstaanjagend dicht bij onze huidige realiteit kwamen.

Het betrof hier kortom een studie die op zeer heldere wijze de urgentie van de situatie communiceerde. Maar ondanks de talloze publicaties, conferenties, demonstraties, en studies die die urgentie sindsdien onderstreep hebben, handelen we nog steeds niet vanuit de wetenschap dat onze relatie met alles dat ons bestaan faciliteert in een totale onbalans terecht is gekomen. De relatie tussen de mensheid en de aarde is ernstig ziek: ze zou op de spreekwoordelijke intensive care moeten liggen. Toch komen we op de een of andere manier niet verder dan gezamenlijk nadenken over hoe we aan een duurzaam zuurstoftentje zouden kunnen komen.

De vraag is: staan we nu weer voor zo'n *onvrijwillige* keuze, dit keer niet van graan naar vis, maar van maan naar aarde? Of zijn er ook in dit scenario nog andere, *vrijwillige* keuzes die tot onze beschikking staan? Kunnen we ons ook op globaal niveau *vooruit* blijven ontwikkelen, in plaats van *achteruit*?

Laten we eens kijken naar de overeenkomst en het verschil tussen deze twee kwesties.

Overeenkomst: in beide gevallen is het handelen van de overheid cruciaal.

Vershil: in het geval van het Haarlemmermeer werd, onder druk van de realiteit, *onvrijwillig gereageerd*. Amsterdam stond letterlijk onder water.

Pas toen de overstroming een feit was, heeft men geld als kapitaal geactiveerd, met een technologische maatregel als resultaat: een groot fysiek stoomgemaal. Een lineair proces met een product als resultaat. Het actieveld van verduurzaming.

We zouden kunnen zeggen: *Guided by the present*

In het tweede geval is op basis van de geformuleerde missie *vrijwillig gehandeld*.

In plaats van informatie heeft men voor deze missie kennis moeten vergaren. Hiervoor heeft men niet alleen geld, maar ook communicatie als kapitaal moeten activeren, met als resultaat geen technologische maatregel maar een vervulde missie, die op zijn beurt weer tot nieuwe missies leidt: een circulair proces. Het actieveld van circulariteit.

We zouden kunnen zeggen: *Guided by the future*

Is er misschien nog een derde dimensie waardoor een overheid zich in haar handelen kan laten leiden?

John M. Keynes

In zijn boek *The End of Laissez Faire* uit 1926, schrijft John Maynard Keynes:

“Het belangrijkste voor de overheid, is om niet die dingen te doen die individuen - of de private sector - al doen, en om ze dan een beetje beter of slechter te doen. Het belangrijkste is om die dingen te doen die op dit moment helemaal niet gedaan worden, maar wel noodzakelijk zijn.”

Keynes is van mening dat de overheid durf moet tonen en visie: niet alleen de private sector nadoen, maar iets tot stand te brengen dat fundamenteel van die sector verschilt. Hij bedoelt daarmee dus nadrukkelijk niet dat de overheid alleen recht moet trekken wat de private sector niet of niet goed doet. De overheid moet doen wat nodig is, niet slechts wat mogelijk is. Dat laatste doet de private sector immers al uit zichzelf.

In dit geval moet de overheid de verantwoordelijkheid nemen voor het voortbestaan van een gezonde samenleving in een leefbare omgeving. Zowel de gezondheid van die samenleving als de leefbaarheid van die omgeving zijn een directe uitkomst van de relatie tussen de mensheid en de planeet waarop zij te gast is.

Wat in dit geval nodig is, is niet een technologische maatregel, en ook niet het eenmalig vervullen van een missie: wat nodig is, is een visie.

In plaats van informatie en kennis is nu wijsheid gevraagd. Daarvoor heeft men niet alleen geld of communicatie als kapitaal nodig, maar ook – en vooral – de juiste grondhouding. Het resultaat van die houding is geen technologische maatregel, en ook geen vervulde missie, maar een duurzaam gezonde relatie tussen de mensheid en alles wat haar bestaan mogelijk maakt. Het actieveld van transitie.

We zouden kunnen zeggen: *Guided **with a** future.*

In het verlengde van het bovenstaande betekent dit:

We bewegen ons van graan (beheersing natuurkrachten) naar maan (bestuderen van de natuurwetten) naar bestaan (leven in overeenstemming met de natuur).

De drie handelingsdimensies van de overheid:

De drie handelingsdimensies van de overheid die we besproken hebben, hebben allen een ander karakter: respectievelijk **onvrijwillig reageren, vrijwillig handelen of bewust insceneren**. Uiteindelijk is de balans tussen die drie handelingsdimensies kenmerkend voor de kwaliteit van de samenleving en haar relatie met de aarde. In een gezonde relatie is alles in balans, wederkerig en respectvol.

We kunnen deze dimensie ook anders omschrijven:

De eerste dimensie - *guided by the present* - gaat om het **beschermen van welvaart**. In het geval van Nikolaas Cruquius werd dat gedaan met behulp van het stoomgemaal. Technologische maatregelen zijn goed in het optimaliseren van een situatie binnen gegeven omstandigheden. In het geval van een oorlog betekent dat bijvoorbeeld letterlijk het beschermen van fysieke landsgrenzen. Het onvrijwillige reageren om het reeds bestaande te bewaren, voert hier de boventoon

De tweede dimensie - *guided by the future* - gaat om het **bevorderen van welvaart**. Investeren in technologische vooruitgang - door bijvoorbeeld de maan te bezoeken - is kenmerkend voor deze dimensie. Hier worden bewust mogelijke nieuwe fouten gefaciliteerd, want zonder nieuwe fouten geen vooruitgang.

De derde dimensie - *guided with future* - gaat over het **bevorderen van welzijn**. Het sturen op waarden die onder andere technologische ontwikkelingen dienstbaar maken aan de algemene ontwikkeling van de maatschappij.

In tegenstelling tot het bedrijfsleven, heeft een overheid de taak om het raamwerk te scheppen waarbinnen technologische, economische en sociaal-culturele ontwikkelingen dienstbaar kunnen worden gemaakt aan hogere maatschappelijke doelen, in plaats van dat zij doelen op zich verworden. Alleen als de overheid handelt vanuit een dergelijke visie, kan ze met recht het primaat van de politiek claimen. De aan alles ten grondslag liggende visie op de samenleving is allesbepalend voor de handhaving en invulling van deze drie handelingsdimensies. Daarentegen kan het bedrijf of de NGO het zich permitteren om een eenzijdig doel na te streven. De taak van de overheid is om die eenzijdigheid uit te balanceren, binnen dit door de overheid gedefinieerde raamwerk.

De overheid moet binnen alle **drie de dimensies** handelen, want zij is de enige instantie die voor het welzijn van iedereen en alles verantwoordelijk is: dat is de aan haar toegekende rol, tenminste in een democratisch systeem. Vanuit haar overkoepelende visie moet de overheid de zorg voor haar burgers dragen. Als de langetermijnvisie van een overheid is dat een samenleving terug in harmonie met haar omgeving moet worden gebracht, en daarop ingericht dient te zijn, dan zal zij andere technologische middelen kiezen om dat doel te verwezenlijken. De visie gaat altijd vooraf aan de concrete maatregelen.

Alleen als de overheid handelt vanuit een dergelijke visie, kan ze met recht het primaat van de politiek claimen. Gebaseerd op de waarden en het langetermijnwelzijn van haar bevolking – niet op kortetermijnwinsten, verkiezingsoverwinningen of financieel gewin. De overheid is geen bedrijf of onderneming.

Koos van den Berg heeft onze overheid in zijn betoog aangesproken op de zorg die ze dient te dragen voor haar burgers. Die zorgplicht dient de rode draad te zijn voor beslissingen die al lang genomen hadden moeten worden. Waarbij de terugwaartse beschouwingen in de rechtspraak cruciaal waren voor zijn voorwaartse argumentatie in zijn pleidooi. Zijn naam, Koos, komt van Jacobus: de overwinnaar. Ik zeg altijd dat realiteit pas achteraf ontstaat, maar zijn realiteit ontstond – bij hoge uitzondering – reeds vooraf.

Terug naar Haarlemmermeer

Het zou dus in de eerste instantie niet moeten gaan om de concrete maatregelen die in 2030 in Haarlemmermeer genomen zouden moeten worden, maar om de visie die achter die maatregelen zal liggen: het wel of niet aanwezig zijn van de zorgplicht voor de burger van waaruit onze overheid dient te handelen. De vraag naar die houding, en daarmee in feite naar een specifiek mensbeeld, is allesbepalend voor het handelen van de overheid: Noord-Korea ziet dit volstrekt anders dan Bhutan of bijvoorbeeld Zwitserland.

Het gaat dus niet om de vraag wie het meest duurzaam of het meest circulair is. Dat zijn buitengewoon vermoeiende en irrelevante wedstrijdjes, die alleen maar afleiden van de fundamentele vraag, die we onszelf maar niet willen stellen.

De vraag aan de politiek in Haarlemmermeer is dan ook deze: vanuit welke houding, vanuit welk mensbeeld en met welk doel wil men gaan handelen – en rechtvaardigt dat doel de claim op het primaat binnen de plaatselijke politiek? Pas wanneer die vraag beantwoord is, dienen we voor concrete maatregelen te kiezen. De volgorde is cruciaal. Pas wanneer we het eens zijn over die fundamentele zaken zullen we in staat zijn om te doen wat daadwerkelijk nodig is – in plaats van alleen dat wat mogelijk is.

Het is kortom tijd om ons weer bezig te houden met politiek: niet slechts met bestuur.

Daarnaast is het belangrijk dat we in de voorwaartse richting blijven handelen – maar, gezien de eindigheid van onze leefomgeving, in de terugwaartse richting waarde blijven borgen. Handelen heeft altijd twee richtingen: een actieve en een passieve. Ik weet dat Jacobus de Monte – ik bedoel Koos van den Berg, de winnaar van de Cruquius penning 2019 – veel van muziek houdt, en zelf muziek maakt. Om die reden wil ik dit laatste aspect, die beoogde harmonie tussen het voorwaartse en het terugwaartse, demonstreren door middel van een muziekstuk. En als eerbetoon aan een oude, presidentiële droom met een datum zullen we dat doen aan de hand van Beethoven's Mondscheinsonate.

Gaat u nu luisteren naar onze pianist Tony Roe. Hij speelt nu de Mondscheinsonate van achteren naar voren. Wij kunnen nieuwe harmonieën horen welke nooit eerder in de voorwaartse richting gecomponeerd zijn. Veel plezier met het luisteren.

/./././././././././